

УДК 9.94:(41/99).908.(91).31

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2640.2020.147.5>

І. Малацай, канд. іст. наук, доц.

ORCID ID: 0000-0002-5094-1082

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПЕРЕСЕЛЕНСЬКИЙ РУХ З УГОРЩИНИ ДО АМЕРИКИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ "СБОРНИКА КОНСУЛЬСКИХ ДОНЕСЕНІЙ")

Досліджено проблеми міграційних процесів наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. з території тодішньої Австро-Угорщини до Америки. Попит на робітників у Сполучених Штатах, який активно проявився у середині ХІХ ст., і заострення соціально-економічних протиріч в Австро-Угорщині у другій половині ХІХ ст. спричинили активізацію міграційних потоків між двома континентами. Серед емігрантів були представлені всі народи, які населяли монархію, зокрема словаки й українці, які їхали з метою покращення свого життя та життя своїх родин.

Ключові слова: міграційні процеси, еміграція, імміграція, Австро-Угорщина, Сполучені Штати Америки.

Постановка проблеми. Міграційні процеси є невід'ємною складовою історії людства. А сьогодні для України стали ще й болючим питанням. Переміщення людей ніколи не припинялося, а лише час від часу змінювалися напрямки та інтенсивність цього процесу. На різних етапах поступального розвитку соціально-економічних і суспільних відносин, це явище лише посилювалося. Питання міграції населення не втрачає актуальності й нині.

Аналіз джерел і літератури. У вітчизняній історіографії питаннями переселення, зокрема й українців, займається ряд дослідників, серед них: С. І. Пирожков [10], який досліджує причини й наслідки еміграції українців; Н. А. Шульга [11], котрий у своїй роботі аналізує міграційні процеси 90-х рр. ХХ ст. в Україні; І. М. Жиленкова [8] та ін. Зарубіжні, насамперед словацькі дослідники, адже основна увага в роботі акцентована саме на переміщенні населення з теренів сучасної Словаччини, яка в ХІХ – на початку ХХ ст. була частиною Угорського королівства, достатньо уваги приділяють причинам переселення. З-поміж них потрібно зазначити С. Гярфашову, І. Гарущака та М. Столаріка [12–14]. Серед російських дослідників цієї проблеми надавав увагу І. В. Крючков [8]. Важливим джерелом у вивченні проблеми міграції ХІХ ст. посідає "Сборник консульських донесеній" Міністерства закордонних справ Російської імперії, який виходив періодично з 1898 по 1910 рр. і вміщував 30–50 донесень щороку [2–7], див. таблицю. Основним змістом подань були фінансові та торгові звіти. Більшість консульських повідомлень мали конфіденційний характер про внутрішньополітичні події в іноземних державах, які не публікувалися, а використовувалися у службових цілях і потім надходили до державних архівів.

Постановка завдання. Досить важливим є розуміння мотивів та обставин, що спричиняли й нині підштовхують громадян до переселення в інші країни. Однією з головних причин, незалежно від проміжку часу, було й залишається бажання покращити умови власного життєвого простору, добробуту. Можемо виділити дві основні категорії емігрантів: перша – ті, хто емігрував і більше не повертався на батьківщину, друга – ті, що після перебування за кордоном, переважно на заробітках, верталися до своїх домівок. Не стало винятком і населення Угорщини, у першу чергу її північно-східних комітетів, в яких мешкали переважно словаки й українці.

Виклад основного матеріалу. Несприятливі соціальні й економічні умови, пауперизація селян, надлишок дешевої робочої сили в межах південної та східної Європи на кінець ХІХ – на початок ХХ ст. змушували значну частину населення залишати свої домівки. Особливо скрутною ситуацією була в найбільш економічно відсталіх регіонах Угорщини – на сході та півдні – і у Словач-

чині. Активний процес переселення словаків розпочався у 70-х рр. ХІХ ст. й особливо масового характеру набув у 80-х рр. ХІХ ст. Саме у 80-90 рр. ХІХ ст. міграція словаків до Америки стала складовою масового переселення з Європи за океан, відомої як трудова еміграція. Виїжджали переважно до Сполучених Штатів, менше до Канади та країн Південної Америки. Це була нова хвиля мігрантів зі Східної та Південно-Східної Європи, яка додалася до попередніх переселенців середини ХІХ ст. із Західної Європи [12, с. 214].

Кількість словаків, які в 1870-1900-х рр. емігрували до США, становила 180 тис. осіб, а вже на 1914 р. у Сполучених Штатах перебувало близько 500 тис. осіб, що становило майже п'яту частину словаків в Угорщині у цілому. Найактивніше процес переселення словаків за океан відбувався саме в 1905–1907 рр. Особливо виділялися околиці м. Шаріш, Земплінського, Оравського та Ліптовського комітетів. Працевдатне населення виїжджало й з околиць м. Тренчина та м. Нітри [3, с. 118]. У цих районах населення головним чином жило завдяки веденню сільського та домашнього господарств. Надзвичайно повільний розвиток, низький рівень товарно-промислового виробництва гальмували процес зростання місцевих господарств. Така ситуація призводила до подальшого збідніння й без того незаможного населення.

У донесеннях консулів стосовно причин переселенського руху з Угорщини зазначалося, що з Тренчинського комітату люди виїжджали через високу концентрацію населення, яка становила 80–100 осіб на гектар [3, с. 117]. Така щільність спричиняла дефіцит придатної для ведення сільського господарства землі, а також сприяла процвітанню лихварства. Окрему категорію переселенців складали дрібні ремісники, які не могли витримувати конкуренцію з новоствореними підприємствами. На початку ХХ ст. угорський уряд почав надавати грошову допомогу угорцям – власникам фабричних і заводських підприємств, що, у свою чергу, завдавало шкоди дрібним місцевим виробникам і промисловцям. Лише в комітеті Сепеш з одного містечка Біла до Америки були змушені виїхати близько 400 ремісників, а з округи Якоб цього ж комітату – майже половина мешканців.

Окремою когортою в міграційному процесі виокремлювалися переселенці-заробітчани, які їхали навесні й поверталися додому восени. Це були переважно молоді одинаки, які шукали можливість заробити [1, с. 230]. Причиною була низька заробітна плата на батьківщині. Так, на кінець ХІХ – на початок ХХ ст. сільськогосподарські робітники отримували 25-30 крейцерів⁸ на день [1, с. 226]. Таких мізерних заробітків не вистачало навіть на необхідні речі. Водночас, на фабриках Пен-

⁸ 1 флорин дорівнював 100 крейцерів і дорівнював 1 кроні.

сильванії, копальнях штатів Массачусетс, Коннектикут й Огайо робітники заробляли від 4-5 до 10-12 крон щодня, залежно від умов праці. За час перебування в "сезон", вони могли заробити від 2 до 4 тис. крон [5, с. 236].

Із Тренчанського комітату, а саме з околиці м. Коше-са, щороку виїжджало від 100 до 200 сімей. Велика щільність населення, гориста місцевість, бідні ґрунти, невинувачено висока вартість землі, яка доходила до 800 гульденів за юх (одиниця міри землі в Австрійській імперії), низька продуктивність господарювання – усі ці причини змушували місцевих мешканців емігрувати. Так, у матеріалах "Сборника консульських донесень" від 1899 р. стосовно низького рівня життя словаків зазначалося, що місцеве населення могло дозволити собі м'ясо не більше ніж двічі на рік, виключно на великі свята. Селяни були не в змозі купити собі навіть солі, а замість оцту у стравах використовували недостигли груші та сливи. Худобу ж, яка була найдорожчим скарбом, вони були змушені продавати, щоб сплатити борги [2, с. 290]. Серед причин, що гальмували процес поступового розвитку господарств і накопичення коштів, була відсутність будь-яких варіацій кооперативів, жоден господар не міг самостійно продати свій хліб, адже головною перешкодою ставали перекупники, які відкуповували у господарів продукцію за заниженими цінами. Що ж до розвитку промисловості, то на словацьких землях вона була практично відсутня, або ж представлена невеличкими майстернями [2, с. 290]. Тому дуже часто мігрантами ставали не лише селяни, а й дрібні майстри. Так, із Ліптовського комітату до Америки на кінець XIX ст. переселилося близько 750 осіб, переважна більшість із них були столяри та ковалі. З комітату Зипш почали виїжджати з 1884 р., а найбільше – з громади Здьяр, що в Кежмарокській окрузі. На кінець XIX ст. у ній мешкали 31 352 особи, а щороку виїжджало близько 800 осіб. У місцині Сепш-Белі ремісники розорювалися, адже не могли конкурувати з австрійськими підприємцями. Невеликі виробництва, на яких працювало по 40-50 робітників, не могли протистояти великим заводам. Щоб мати засоби для існування, робітникам доводилося емігрувати у пошуках заробітку до США [5, с. 117]. В Унгварському, Марморорському та Берегівському комітатах, де поряд мешкали українці й словаки, до вже згаданих причин міграції місцевого населення додалася ще й така. До зазначених комітатів на кінець XIX ст. почав активно переселятися люд із Буковини та Галичини. Новоприбулий люд перекуповував землю та майно у місцевих селян, що спричинило збільшення безгосподарників [5, с. 118].

Упродовж 90-х рр. XIX ст. із південно-східного регіону Угорщини до Америки виїхало близько 10 тис. дрібних землевласників. Вони не могли конкурувати з великими господарствами, в яких активно використовували сільськогосподарські машини та технології, що здешевлювало робочу силу. Дрібні господарства стали неконкурентоздатними. З донесень дипконсулів можна зробити висновок, що більшість із тих, хто виїздив до Америки, були поденними робітниками, дрібними землевласниками, ремісниками, переважно чоловіки [5, с. 233]. Потрібно також наголосити, що виїзд чоловічого населення впливав і на зміни суспільних устоїв в Угорщині [3, с. 117]. Адже в окремих місцинах залишалися лише жінки, діти та люди похилого віку. Відповідно, усі обов'язки щодо суспільно-адміністративних відносин перебирали на себе жінки. Як приклад, у двох громадах жінки виконували обов'язки суддів [5, с. 235]. Проте, якою була частка жінок серед мігрантів, ми можемо бачити лише на початок XX ст. За донесенням, кількість жінок сягала не більше 30 % [3, с. 118].

Відсутність роботи і неможливість заробити змушували людей шукати засоби для існування подалі від батьківщини. Шлях, який потрібно було подолати, щоб дістатися берегів Сполучених Штатів, був тривалим і виснажливим. Щоб досягти портів Бремена чи Гамбурга, звідки відходили судна до берегів Америки, потрібно було подолати відстань майже 1 тис. км, перетнувши практично всю монархію Габсбургів. Однак ці труднощі не зупиняли людей. За донесеннями міністра-резидента в Гамбурзі, російського консула у Бремені А. Вестмана, протягом 1898 р. через Гамбург виїхало 43 385, а через Бремен – 60 486 осіб [1, с. 226]. Серед них були як піддані Російської імперії (поляки, литовці та євреї), так і Австро-Угорщини (угорці, українці, словаки, хорвати) [1, с. 227]. На кінець XIX ст. більшість містечок у словацьких землях були поєднані між собою залізницею. Села ж розміщувалися на відстані 5-10 миль від найближчої залізничної станції, найбільш віддалені – до 35 миль. Отже, шлях починався на залізничній станції і мав довести до портів Гамбурга та Бремена. Зазначимо, що з 80-х рр. XIX ст. це були основні порти, звідки відправлялися емігранти з Європи до інших континентів і такими залишалися до початку Першої світової війни, а потім – через Роттердам (Нідерланди), Антверпен (Бельгія) та Ле Гавр (Франція), а також порти Італії та Британії. Угорський уряд на кінець XIX ст. намагався переорієнтувати пасажирські та торговельні перевезення через порт Фіуме (Рієка), який перейшов до Угорщини 1870 р. В 1903 р. навіть видано розпорядження, яке зобов'язувало населення Угорського королівства послуговуватися портом Рієки [5, с. 237]. Але через недостатньо розвинене судносполучення, цей порт так і не зміг досягти перших позицій у перевезенні європейських мігрантів.

На 80-ті рр. XIX ст. угорське законодавство ще не приділяло достатньої уваги контролю за процесом переселення та діяльністю агентів, які займалися агітацією й супроводом емігрантів [3, с. 118]. Лише на початку XX ст., зіштовхнувшись з інтенсивним процесом виїзду населення, наприклад, із комітату Зіпс (територія сучасної Румунії) із 500 рекрутів, що мали йти до війська восени 1902 р., з'явилися на призивний пункт лише 50 осіб [5, с. 235], а решта виїхала на заробітки, влада почала контролювати еміграцію та перешкоджати їй. На початку XX ст. хвиля еміграції охопила всю Угорщину, особливо комітати, де мешкали словаки й українці – Тренчин, Нітру, Арву, Ліптов, Зепес, Шарош, Земплень, Унг, Берег та ін. [5, с. 235]. Так, за донесеннями російських консулів, з 8 по 15 березня 1902 р. пароплавне товариство "Північнонімецький Ллойд" у Бремені було навіть вимушене зафрахтувати судно іншої компанії, оскільки кількість тих, хто очікував відправки до Америки, сягала 5 тис. осіб [5, с. 238]. У листопаді 1902 р. обома палатами угорського парламенту був прийнятий закон, який мав регулювати та сприяти зменшенню кількості емігрантів. В окремих пунктах наголошувалося на тому, що уряд може забороняти переселення своїх громадян до деяких країн; товариства, які займаються перевезенням, зобов'язувалися зробити внесок у розмірі 10 тис. крон; на них покладалося зобов'язання наймати до себе на службу з місцевого населення; обмежувалася агітація, спрямована на заохочення до переселення; уряд сам мав визначати маршрути, яким переселенці залишали батьківщину [4, с. 237]. Щодо "визначення маршруту", то тут йшлося про те, щоб усе ж перенаправити потік мігрантів через порт Рієки, який був з'єднаний з австрійською й угорською залізницями. Постало питання про фінансові втрати Угорщини. За підрахунками, на початку XX ст.

щороку з Австро-Угорщини до Америки через Гамбург, Бремен, Антверпен і Роттердам відбувало до 170 тис. осіб, сплачуючи німецькій залізниці та судноплавній компанії до 40 млн крон. Щоб перенаправити капітал в Угорщину, уряд розпочав переговори з австро-угорськими судноплавними компаніями "Adria" й "Austro-america", які погодилися організувати пасажирські перевезення між Америкою та Європою за погодження з австрійським урядом [5, с. 237].

Зі свого боку уряд Сполучених Штатів почав посилювати контроль за іммігрантами. Попри спроби уряду Угорщини запровадити контроль за міграційним процесом, на початку ХХ ст., як і раніше, він залишався практично нерегульованим. Потрібно було вирішити питання щодо контролю за діяльністю агенцій, які вербували й організовували переїзд з Європи до Америки. Тому постало питання про створення у Сполучених Штатах постійно діючого консульства для допомоги іммігрантам з Угорщини, яких із кожним роком ставало все більше. Щорічно істотно посилювався контроль за процесом переселення з обох сторін. 1893 р. у США було запроваджено норму, відповідно до якої кожен, хто прибував на континент, повинен був мати із собою не менше 30 доларів. Далеко не всі мали ці кошти і тому досить швидко у США був зорганізований "Угорсько-словацький банк", який надавав фінансові послуги новопрібулим іммігрантам, зокрема позику у 30 доларів. Банк також займався і переведенням зароблених коштів до Угорщини [2, с. 295]. На 1904 р. запроваджено ще одну обов'язкову норму, а саме: усі переселенці, що прямували до Америки, були зобов'язані пройти медичний огляд та отримати щеплення від віспи, щоб не спровокувати епідемію. Готелі Бремена, в яких тимчасово зупинялися мігранти, очікуючи відправлення, регулярно перевірялися спеціально призначеним комісаром. Найбільш нужденним і хворим рекрутські агентства надавали невелику фінансову та медичну допомогу. Особлива увага приділялася хворим жінкам, яким за сприяння агенцій виділялася додаткова грошова допомога. Агенти рекрутських бюро допомагали мігрантам знайти готелі для тимчасового проживання, а також надавали інформацію про заокеанські порти тощо. Переважна більшість мігрантів користувалася суднами компанії "Північнонімецький Ллойд" [6, с. 214]. Посадка на судна цієї компанії на початку ХХ ст., дякуючи чіткій організації, відбувалася швидко й організовано. Так, після прибуття на залізничну станцію Бремена, людей розділяли на групи та розселяли у готелі неподалік від порту. Груп було декілька: перша – ті, що мігрували родинами, друга – незаміжні жінки, третя – чоловіки-одиначки. Потім із цих груп формувалися підрозділи. Німців, євреїв та італійців відокремлювали від слов'ян, яких завжди було більше. Потім у всіх збирали квитки й супроводжували на пароплави. За допомогою перекладачів кожному пасажирові на кораблі вказували його відсік і каюту [6, с. 215].

Підставою для переселення з Верхньої Угорщини до США можна вважати ще й легковірність селян, які сприймали за правду чутки про неосяжні неосвоєні землі та про сприятливі умови праці, що було надмірним перебільшенням. Однією з причин такої довірливості була слабка освіченість місцевого населення. Наприклад, у Кишущаській долині 95 % населення взагалі не вміли читати. Учителі були більше схожі на звичайних селян, які мали вести власне господарство, адже прожити на 5 гульденів на рік (платня вчителя) було неможливо [2, с. 292].

Більшість переселенців зі Словаччини кінця ХІХ – початку ХХ ст. оселялася в Пенсильванії. Менше – у штатах Огайо, Іллінойс, Арканзас, Нью-Йорк, Нью-

Джерсі. Частина мігрантів, насамперед селяни, що приїздили до Америки, все ж поверталися через певний час на батьківщину. Вони їхали до США з надією заробити достатньо коштів, щоб після повернення сплатити борги, купити землю та розжитися власним господарством. Декому дійсно вдавалося покращити становище своєї родини. Так, за даними 1912 р., до Угорщини надійшло зі США 1,6 млрд крон, з них 500 млн крон – на територію Словаччини [2, с. 293]. Багато з тих, хто потрапляв до США, дуже швидко вбирали в себе відчуття волі, отримували пристойну освіту, що зрощувало відчуття необхідності змін на краще і після повернення додому ці люди залучалися до суспільно-політичного та культурного життя.

На початку ХХ ст. серед усіх країн-постачальниць переселенців лідирувала Австро-Угорщина. Однак зауважимо, що еміграція з Австрії відрізнялася від угорської тим, що австрійські піддані не поверталися назад. Причини їх переїзду мало чим різнилися від угорських. Так само, як і в Транслейтанії, це були дрібні землевласники (українці, поляки, чехи, хорвати, словенці), однак високі податки та попит на робочу силу на підприємствах позбавляв їх можливості вести власне господарство, але першопричина – це висока щільність населення Цислейтанії. Переселенці прямували до Америки й розселялися в тих місцевостях, де вже жили і працювали їхні земляки. Словенці мігрували до штатів Монтана, Вайомінг, Мічиган; чехи – в м. Чикаго, штати Техас і Вісконсін; далматинці і хорвати – до Пенсильванії, Західної Вірджинії, Колорадо; поляки – до Пенсильванії, Нью-Йорку, Массачусетсу, Коннектикуту, Огайо, Іллінойсу та Бразилії у штат Парану; українці – до Канади, Аргентини, Бразилії [5, с. 236].

З кожним роком пароплавна компанія "Північнонімецький Ллойд" лише збільшувала кількість перевезень із Бремена. 1903 р. її флотилія поповнилася п'ятьма пароплавами [5, с. 238], а 1904 р. компанією були збудовані ще чотири нові кораблі для пасажирських перевезень, два з яких були розраховані на 1600 місць третього класу [7, с. 375]. Не відставав у кількості перевезення мігрантів і порт Гамбурга. Так, 1906 р. через порт Гамбурга мігрували 173 483 особи, з яких австро-угорськими підданними були 64 930 осіб [7, с. 375].

Висновки. Можемо зробити висновок, що на кінець ХІХ – початок ХХ ст. в Угорщині низький соціально-економічний рівень життя, нестача робочих місць, а точніше їхня відсутність, недостатній заробіток спонукали словаків, українців, хорватів, угорців емігрувати до Америки. Досить частою була практика, коли спочатку виїздив господар, а через певний час до нього приєднувалася його родина. Потрібно наголосити, що словацька громада на початку ХХ ст. у США стала однією з найчисленніших, причиною чого були складні умови у словацьких землях. Крім економічних і соціальних труднощів, не потрібно забувати і про політику мадяризації з боку угорського уряду. Впродовж кількох десятиліть, після переселення до Сполучених Штатів, більшість іммігрантів вдавалося влитися у нові суспільно-економічні та культурні відносини, не втративши при цьому ознак самобутності. Свідомо чи ні, але вони зберігали єдність та підтримували власну мову, культуру й традиції і це, у свою чергу, зберігало єднання з батьківщиною. Питання міграції населення Угорщини кінця ХІХ – початку ХХ ст. і увага, яку приділяли йому в дипломатичних донесеннях в Російській імперії, вказувала на його гостроту. Дослідження міграційних процесів завжди було і залишається важливим питанням у вивченні історії.

Таблиця

Інтенсивність переселення населення Угорщини до Сполучених Штатів з 1873 по 1901 рр.
за даними консульських донесень

Рік	Кількість прибулих до Сполучених Штатів, осіб
1873	892
1881	11 602
1891	27 548
1901	110 000 (словаки – 36 тис., хорвати – 30 тис., угорці – 24 тис., українці й румуни – 10 тис., німці – 8 тис.)

Список використаної літератури

1. Русское переселенческое движение через Гамбург и Бремен за 1898 год. (Из донесений министра-резидента в Гамбурге А. Вестмана и консула в Бремене А. Гамма) [Электронный ресурс] // Сборник консульских донесений. Министерство иностранных дел. Год второй. Выпуск III. – Санкт-Петербург : Товарищество Художественной Печати, 1899. – С. 226–230. – Режим доступа: <https://bit.ly/3km3Hij>
2. Заметка об эмиграции из Северной Венгрии (Донесение генерального консула в Будапеште) [Князь В. Львов] [Электронный ресурс] // Сборник консульских донесений. Министерство иностранных дел. Год второй. Вып. IV. – Санкт-Петербург : Товарищество Художественной Печати, 1899. – С. 289–295. – Режим доступа: <https://bit.ly/3km3Hij>
3. Эмиграционное движение в Венгрии (Донесение генерального консула в Будапеште) [В. Львов] [Электронный ресурс] // Сборник консульских донесений. Министерство иностранных дел. Год шестой. Вып. II. – Санкт-Петербург : Товарищество Художественной Печати, 1902. – С. 116–121. – Режим доступа: <https://bit.ly/3kmvIXa>
4. Переселенческое движение 1901 г. через Бремен (Донесение консула в Бремене) [Г. Томашевский] [Электронный ресурс] // Сборник консульских донесений. Министерство иностранных дел. Год пятый. Вып. III. – Санкт-Петербург : Товарищество Художественной Печати, 1902. – С. 274–283. – Режим доступа: <https://bit.ly/3km3Hij>
5. Переселенческое движение 1902 года через Бремен (Донесение бывшего консула в Бремене) [Г. Томашевский] [Электронный ресурс] // Сборник консульских донесений. Министерство иностранных дел. Год шестой. Вып. III. – Санкт-Петербург : Товарищество Художественной Печати, 1903. – С. 231–238. – Режим доступа: <https://bit.ly/3km3Hij>
6. Переселенческое движение через Гамбург и Бремен в 1903 году (Из донесений министра-резидента в Гамбурге С. Арсеньева и консула в Бремене А. Федоченко) [Электронный ресурс] // Сборник консульских донесений. Министерство иностранных дел. Год седьмой. Вып. III. – Санкт-Петербург : Товарищество Художественной Печати, 1904. – С. 212–283. – Режим доступа: <https://bit.ly/3km3Hij>
7. Переселенческое движение через Гамбург в 1906 году (Донесение министра-резидента в Гамбурге) [С. Арсеньев] [Электронный ресурс] // Сборник консульских донесений. Министерство иностранных дел. Год десятый. Вып. V. – Санкт-Петербург : Товарищество Художественной Печати, 1907. – С. 374–376. – Режим доступа: <https://bit.ly/3km3Hij>
8. Жиленкова І. М. Переселенський рух з українських земель і його причини (кінець XIX – початок XX ст.) / І. М. Жиленкова // Карпатський край. – 2018. – № 1-2(10-11). – С. 89–98.
9. Крючков И. В. Эмиграция словаков в США на рубеже XIX–XX вв. в отчетах министерства иностранных дел России / И. В. Крючков // Гуманитарные и юридические исследования. – 2014. – № 4. – С. 42–46.
10. Пирожков С. Зовнішня міграція в Україні: причини, наслідки, стратегії / С. Пирожков та ін. – К. : Академпрес, 1997. – 127 с.
11. Шульга Н. А. Великое переселение: репатрианты, беженцы, трудовые мигранты / Н. А. Шульга. – К. : Ин-т социологии НАН Украины, 2002. – 687 с.
12. Gyarfášová S. Za veľkou mláskou hľadali americký sen. Slovenské úteky z chudoby [Online] // SME Domov. – 19 sep. 2014. – Mode of Access: <http://bit.ly/3pl6Yc0>
13. Harušťák Igor. Príspevok k diskurzu o dejinách slovenského vysťahovalectva. Migračné impulzy a vysťahovalectvo z hornouhorských žúp na americký kontinent v kontexte migračných pohybů v strednej a východnej Európe v poslednej štvrtine 19. Storočia / Sondy do slovenských dejín v dlhom 19. Storočí [Online] / Dušan Kováč a kol. – Bratislava : Historický ústav SAV, 2013. – S. 214–226. – Mode of Access : <https://bit.ly/3qPFZ0c>

14. Stolárik M. Slovenské prisťahovalectvo do Severnej Ameriky (1870 – 2010) [Online] / M. Stolárik // Mediamatika a kultúrne dedičstvo. Revue o nových médiách a kultúrnem dedičstve. – 2015. – 4. – Mode of Access : <https://bit.ly/3aKl9IX>

References

1. Russian Migration Movement through Hamburg and Bremen in 1898. (1899). In *Collection of Consular Reports. Ministry of Foreign Affairs. Year 2, Vol. 3.* Saint Petersburg: Society for Feature Print. Pp. 226-230. URL: <https://bit.ly/3km3Hij>. [In Russian].
2. Note on Emigration from Northern Hungary. *Collection of Consular Reports. Ministry of Foreign Affairs. Year 2, Vol. 4.* (1899). Saint Petersburg: Society for Feature Print. Pp. 289-295. URL: <https://bit.ly/3km3Hij>. [In Russian].
3. Emigration Movement in Hungary. *Collection of Consular Reports. Ministry of Foreign Affairs. Year 6, Vol. 2.* (1902). Saint Petersburg: Society for Feature Print. Pp. 116-121. URL: <https://bit.ly/3kmvIXa>. [In Russian].
4. Resettlement movement of 1901 p. through Bremen. (1902). *Collection of Consular Reports. Ministry of Foreign Affairs. Year 5, Vol. 3.* Saint Petersburg: Society for Feature Print. Pp. 274-283. URL: <https://bit.ly/3km3Hij>. [In Russian].
5. Resettlement movement of 1902 through Bremen. (1903). *Collection of Consular Reports. Ministry of Foreign Affairs. Year 6, Vol. 3.* Saint Petersburg: Society for Feature Print. Pp. 231-238. URL: <https://bit.ly/3km3Hij>. [In Russian].
6. Resettlement movement through Hamburg and Bremen in 1903. (1904). *Collection of Consular Reports. Ministry of Foreign Affairs. Year 7, Vol. 3.* Saint Petersburg: Society for Feature Print. Pp. 212-283. URL: <https://bit.ly/3km3Hij>. [In Russian].
7. Resettlement movement through Hamburg in 1906. (1907). *Collection of Consular Reports. Ministry of Foreign Affairs. Year 10, Vol. 5.* Saint Petersburg: Society for Feature Print. Pp. 374-376. URL: <https://bit.ly/3km3Hij>. [In Russian].
8. Zhylenkova, I. (2018). Transmigration Movement from Ukrainian Lands and Its Causes (Late 19th – Early 20th Centuries). *Carpathian Region: Scientific Studies from History, Culture and Tourism, 1-2(10-11)*, 89-98. [In Ukrainian].
9. Kryuchkov, I. (2014). Emigration of Slovaks to the USA at the Turn of the 19th and 20th Centuries in the Reports of the Ministry of Foreign Affairs of Russia. *Humanitarian and Legal Studies, 4*, 42-46. [In Russian].
10. Pyrozkhov, S. (1997). External Migration in Ukraine: Causes, Consequences, Strategies. Kyiv: Academpres. [In Ukrainian].
11. Shulga, N. (2002). Great Resettlement: Repatriates, Refugees, Labor Migrants. Kyiv: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine. [In Russian].
12. Gyarfášová, S. (2014, September 19). Za veľkou mláskou hľadali americký sen. Slovenské úteky z chudoby. *SME Domov*. URL: <http://bit.ly/3pl6Yc0>
13. Harušťák, I. (2013). Príspevok k diskurzu o dejinách slovenského vysťahovalectva. Migračné impulzy a vysťahovalectvo z hornouhorských žúp na americký kontinent v kontexte migračných pohybů v strednej a východnej Európe v poslednej štvrtine 19. Storočia. In Dušan Kováč a kol, *Sondy do slovenských dejín v dlhom 19. Storočí*. Bratislava: Historický ústav SAV. Pp. 214-226. URL: <https://bit.ly/3qPFZ0c>.
14. Stolárik, M. (2015). Slovenské prisťahovalectvo do Severnej Ameriky (1870 – 2010). *Mediamatika a kultúrne dedičstvo. Revue o nových médiách a kultúrnem dedičstve, 4*. URL: <https://bit.ly/3aKl9IX>.

Надійшла до редколегії 18.11.20

I. Malatsai, PhD, Associate Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

**MIGRATION FROM HUNGARY TO AMERICA IN THE LATE 19TH – EARLY 20TH CENTURY
(BASED ON THE MATERIALS OF THE "COLLECTION OF CONSULAR REPORTS")**

The article is devoted to the study of the problem of migration processes in the late 19th – early 20th centuries from the territory of Austria-Hungary to America. Demand for workers in the United States, which has been active since the mid-19th century and exacerbation of socio-economic contradictions in Austria-Hungary in the second half of the 19th century, caused the intensification of migration flows between the two continents. Among the emigrants were all the nations who inhabited the Austro-Hungarian monarchy. But the population of the north-eastern regions of the country prevailed. At first there were Slovaks and Ukrainians. They traveled to improve their lives and the lives of their families. Low living standards due to economic backwardness, slow growth of production, lack of new technologies in agriculture only increased the flow of migrants. Lack of land suitable for agriculture, low wages also contributed to travel abroad. There were two main categories, workers, who returned home at the end of the working season, and it was mostly part of spring, summer and autumn, and the next year they went again to search some work. The second category – those who left and never returned. In the following years, some immigrants, Slovaks and Ukrainians, formed community centers, which played an important role in the formation of independent states. At the turn of the 19th – 20th centuries. There was the migration process between the United States and Austria-Hungary took place. The main routes of the continents passed through the ports of Hamburg and

Bremen. The diplomacy of the Russian Empire paid much attention to the issue of migration. The interest was due to a desire to understand more about a country that was a political opponent of Russia in European politics. The work is written on the basis of diplomatic reports published in the "Collection of diplomatic reports" in the late 19th – early 20th century. The used materials provide an opportunity to study the process of resettlement of the nations of Hungary to America from the standpoint of Russian diplomacy in the late 19th – early 20th century.

Keywords: migration processes, emigration, immigration, Austria-Hungary, United States of America.

УДК 94:355.1(=353.1)(517)"1220/1265"

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2640.2020.147.6>

О. Мачай, асп.

ORCID ID: 0000-0002-2315-9001

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, Україна

РОЛЬ ГРУЗИНСЬКОГО КОНТИНГЕНТУ У ВІЙСЬКАХ МОНГОЛІВ (1220–1265 рр.)

Розкрито участь грузинів у монгольському війську. Зокрема, висвітлено ставлення грузинів до завойовників і причини переходу мтаварів до армії ханів. На базі свідчень середньовічних писемних джерел розкривається роль грузинів у військових кампаніях монголів 40–60-х р. XIII ст. Особливу увагу приділено встановленню у Грузії податкам і повинностям, які вплинули на подальше сприйняття влади хана місцевим населенням.

Ключові слова: монголи, Грузія, мтавари, військо, завоювання, походи, хашар.

Постановка проблеми. Монгольська держава Чингісхана, що створювалася з 1206 р., цілком справедливо в історіографії має назву військової. Від початку формування її цілісності, імперія перебувала на стадії кочової держави з рудиментами "імперських конфедерацій". Проте за підкорення і приєднання до неї землеробських народів, країна і сама набула рис осілості [22, с. 48]. Метою Монгольської імперії було всесвітнє панування, що розглядалось як гарантія миру [6]. Та задля цього хан мав постійно тримати армію в бойовій готовності. Ця система передбачала залучення людських ресурсів, зокрема грузинів.

Чи не найважливіша увага приділялася військовій могутності і через внутрішні суперечки ханських родів в імперії. Так, у ході постійних протиріч, що виникали через зазіхання на сусідні території, неодноразово розгоралися конфлікти між Джучідами та Хулагуїдами. Такі сутички переростали у руйнівні битви й війни. Тому важливо було не допускати ослаблення військового потенціалу.

Аналіз джерел і літератури. Питання участі грузинських військ у монгольських кампаніях висвітлено багатьма джерелами. Найбільш деталізовано про участь грузинів у монгольських завоюваннях свідчать анонімний грузинський літопис "Картліс Цховреба" та "История Армении" Киракоса Гандзакеці. Із джерельної бази виділяється колективна монографія "История Грузии", в якій розглядаються особливості військових податків та повинностей на Кавказі, реакція царів і місцевих мтаварів⁹ на монгольські військові нововведення.

Для вивчення вказаної теми були поставлені такі завдання: 1) визначити причини переходу мтаварів на бік монголів; 2) розкрити роль грузинських загонів у військових кампаніях монгольських ханів; 3) охарактеризувати участь грузинів у протистоянні Ільханату та Золотої Орди.

Виклад основного матеріалу. Важливим елементом армії монголів стали грузинські війська. Грузинське царство двічі зустрічалося з монгольським уторгненням: під час розвідувальної експедиції загонів Джебе та Субеде 1220–1221 рр. [7, с. 138] та в ході безпосереднього завоювання монголами Кавказу в 1235–1240 рр. [25, с. 5].

Задля посилення боєздатності свого війська монголи залучали до військових кампаній місцеве населення. Однак такого роду збільшення армії могло стати загрозою для самих монголів, адже нові військові могли створювати диверсії й підривати могутність монгольських загонів ізсередини. Тому монголи часто застосову-

вали техніку "хашар"¹⁰ [8, с. 144]. Головний принцип такої техніки передбачав виставлення ненадійного контингенту війська в авангард [3, с. 35]. До того ж, завдяки використанню хашару можна було вберегти монгольський сегмент від швидкого знищення під час перших зіткнень із ворогом [21, с. 35]. Монгольські війська завоювали славу народу стрільців, адже вони були неперевершеними лучниками [14, с. 3]. Однак армія монголів, як не парадоксально, відчувала дефіцит якісної зброї. За свідченнями європейських джерел, обладунки монголів виготовлялися зі шкіри тварин. Таким чином, випускати монгола в перших лавах означало – відправити його на вірну смерть [12, с. 76–77].

На Кавказі приклад хашару застосовувався під час військової кампанії 1220–1221 рр. Прагнучи відновити свою незалежність від Грузії, тюркські народи Арану та Ширвану, перейшли на бік завойовників. Так, атабеки¹¹, курди, туркмени, кипчаки, яких очолив воєначальник Узбек Ільдегізід-Ак-Куша, воювали в перших лавах монгольських військ, приймаючи на себе головний удар грузинів і відволікаючи їх від загонів Джебе та Субеде [2, с. 80; 11, с. 64; 16]. Можливо, війська Ак-Куші виконували роль ябагану¹², адже хашар, як правило, не використовується на відкритих місцевостях [2, с. 80].

В обох військових зіткненнях грузини чинили опір. Однак, якщо в першому поході монголи не ставили за мету захоплювати міста, то у другій кампанії загопи нойонів¹³ не залишали жодної фортеці, не підкоривши її [14, с. 8]. Часто задля збереження міст більш-менш неушкодженими, місцеві мтавари визнавали владу монголів [25, с. 5]. Так, приймаючи позиції завойовників, грузинські правителі вступали до військ монголів та йшли з війською на ханських ворогів.

Одним із найяскравіших прикладів переходу грузинської аристократії на бік завойовника є політика атабека Авага. Від початку вторгнень нойона Чормагана до фортеці Каен, де переховувались люди всього гавару¹⁴ [7, с. 163], атабек вдало організував оборону. Та, ризикуючи залишитись в оточеному монголами місті без во-

¹⁰ Хашар – полонені, що використовувались монголами для виконання фізичних робіт у часи облоги чи захисту міст; перебуваючи в авангарді загонів, виконували роль "живого щита".

¹¹ Атабек – намісник окремих областей в Арані та Ширвані.

¹² Ябаган – військо, що складалися з піхоти та кінноти добровольців.

¹³ Нойон – представники монгольської знаті, військові командири.

¹⁴ Гавар – адміністративна одиниця Південного Кавказу.

⁹ Мтавар – титул крупних землевласників у Грузії. В аристократичній ієрархії займали друге після царя місце.